

פרק ג'

מבוא לפירוש תלמיד הרא"ש למסכת כתובות

חלק א. הספר

תיאור כתב היד

כתב יד ניו יורק, בית המדרש לרבנים 721 RAB, לפנים שכטר 223, כולל פירוש למסכתות יבמות, גיטין, כתובות וקידושין. יש בו 239 דפים, כתובים בכתיבה ספרדית רהוטה, 24 שורות לעמוד. כותרות הפרקים, "הדרנים", ושמות מחברים מפורסמים, מצויינים על ידי אותיות גדולות.

יתכן שספר זה נעתק מכ"י הדומה לו מבחינה פליאוגראפית, שכן יש בו חילופים בין ה-ק, א-ח, צ-נ¹, בנוסף לחילופים ר-ד, וב-כ המצויים. המעתיק אינו בקי בחומר שהוא מעתיק, ולכן הירבה לשבש. לדוגמה, במקום שהתיבה "גמ" מופיעה בפירוש, העתיק אותה באותיות גדולות, כאילו הוא מסמן המעבר מפירוש המשנה לפירוש הגמרא, כדרכו. העתקתו המהירה גרמה לטעויות "דיסלקסיות"², אם כי לא מצאתי שיבושים רבים שניתן לייחס להשמטות מחמת הדומות³. כמו כן, מצויינות גם טעויות כתיב על בסיס פונטי⁴, המעידות על כך שהסופר קורא את הטקסט בפיו, כדרכם של סופרי סת"ם. כה"י עבר הגהה, ויש סימנים למחיקה ותיקון סדר האותיות.

בעמוד הריק הראשון נרשם בכתיבה ספרדית רהוטה (שאינה של הסופר): "חידושי מסכת יבמות גיטין כתובות קדושין". מתחתיו באמצע העמוד, ביד רהוטה עוד יותר:

נלע"ד [נראה לעניות דעתי] דזה הספר הוא מפירוש מן תלמיד הרא"ש ז"ל על הרי"ף ז"ל מן מסכת יבמות גיטין כתובות קידושין

ומחבר אחד לכולם

כי חקרתי ודקדקתי בטוב ומצאתי שבכל מקום

שכותב מורי ז"ל כתב הוא ברא"ש ז"ל

דוק ותמצא נחת לנפשיך הכ"ד [הלא כה דברי]

הצעיר אברהם ברוך מני יצ"ו [ישמרהו צורו ויברכהו].

¹ וכן ראה בסימן ש"ו כתוב "וכאן" וצריך להיות "וכיון".

² סי' קע"ט הערה 133; קס"ב 9; ר"ג דתלקחו; ש"ו ובקיש.

³ רנ"ג 185.

⁴ ראה ר"ל; קע"ה; של"ה; שנ"ו.

משמע, שהספר היה ברשותו של ר' א"ב מני, או לכל הפחות עמד תחת ביקורתו. הרב אברהם ברוך מני (תרי"ד-תרמ"א) היה בנו של הרא"ם, ר' אליהו ברוך מני, שעלה מבבל בתרט"ז ומונה לרבה הראשי של חברון (תרכ"ד-תרנ"ט).⁵ הספר נקנה עבור אוסף זולצברגר, ונרשם לראשונה על ידי א' מרקס⁶, ובעקבותיו ע"י א"ח פריימן⁷.

כתבי יד נוספים של חיבור זה

ספר זה הוא היחיד שכולל את כל הלכות נשים, אך חלקים ממנו נמצאים גם בכתבי יד אחרים. הפירוש ליבמות וגיטין נמצא גם באוקספורד⁸. הפירוש למסכתות יבמות וגיטין נמצא גם בכ"י גינזבורג⁹. ריבוי העותקים מגלה שחיבור זה זכה לתפוצה רחבה, גם במזרח, דורות רבים לאחר שנכתב.

⁵ מנשה מני, "הרא"ם" ספר חברון, עורך ע' אבישר, ירושלם תש"ל.

⁶ בסוף מאמרו "ספר המכתם", הצופה מארץ הגר, תרע"ג עמ' 61.

⁷ בקונטרס המפרש השלם, ספר לכבוד רד"צ הופמן, ברלין תרע"ד, חלק העברי, עמ' 110.

⁸ בקטלוג נויבאור 558,1. כולל 80 דפים בכתב יד מזרחי. ר"ת מיכל זיהה אותו כפירוש לריטב"א (אוצרות חיים, המבורג תר"ח מס' 633), וכן בעקבותיו נויבאור שם, וכן ש"ז הלברשטיין בהקדמתו לחידושי הריטב"א למסכת נידה, וויץ תרכח.. מ' גולדשטיין במבוא לריטב"א עירובין, ירושלם תשל"ה, העיר שאינו להריטב"א, אלא "כנראה לאחד מתלמידי הרא"ש", והצדק איתו.

⁹ בקטלוג זק"ש 799א: "פי' הריטב"א להלכות יבמות וגיטין של הרי"ף", ונמצא באותו קובץ יחד עם פירוש ר' יונתן לקידושין וכתובות. ראה רמ"י בלוי, הקדמה לספר צרור הכסף, ניו יורק תשד"ם, הערה 2, הסבור שבשני המקרים הללו טעו בזיהוי המחבר מחמת בילבול השם ר' אברהם בן יום טוב.

חלק ב. המחבר

המחבר אינו מזוהה בשם בכל הספר, אך ברור שהוא מתלמידי הרא"ש.

חיבוריו האחרים

כאמור, הספר שבכ"י ביהמ"ל כולל את כל המסכתות שב"הלכות נשים רבתי": יבמות, גיטין, קידושין וכתובות. ואכן בפירושו לכתובות הוא מפנה לפירושו ביבמות (סימן שי"ט הערה 108; סימן שכ"ה הערה 67). אך יתכן שחיבור פירושים גם למסכתות אחרות.

בסימן שנ"א יש הפנייה לפירושו לבבא מציעא, אך אין מכאן ראיה חותכת לכך שהמחבר כתב חיבורו גם למסכת זו, שהרי הרא"ש מפנה לשם, ואפשר שאין כאן אלא העתקת דבריו.¹

בסימן רי"ג הוא מזכיר את פירושו לעירובין.

בסימן שס"ו הוא מפנה לפירושו לבבא קמא, וכאן אין הפניה מקבילה ברא"ש, לפיכך יתכן שאלה דברי המחבר עצמו.

א"ח פריימן רשם את החיבור בקונטרס המפרש השלם שלו, וגם הזכיר אותו בביוגרפיה שכתב על הרא"ש.² שם טען שהפירוש לבבא קמא, שמצא בספריית הברון גינזבורג, הוא לאותו מחבר.³

בספריית הבודליאנה באוקספורד⁴, נמצא הפירוש לרי"ף בבא מציעא, כתוב בכתיבה ספרדית בינונית. בקולופון מפורש שם המחבר: "פירוש בבא מציעא שחיבר הר' אברהם בר יום טוב נ"ע מעיר טודלה".⁵ הוא נכתב באותו סגנון שמצאתי בפירוש לכתובות, וגם מזכיר את הרא"ש בלשון "מורי ורבי הרא"ש". בפירוש לכתובות סימן שנ"א, המחבר מפנה "בשלהי פ"ק דמציעא כתבתי מה שקשה מכאן לדברי הר' אלפסי". אכן בכ"י אוקספורד נמצא הסבר מפורט לקושיה מכאן.

לפיכך ניתן לזהות את המחבר כר' אברהם בן יום טוב מטודלה.⁶

¹ ראה לקמן לגבי העתקה ישירה מלשון הרא"ש. בסימן של"ז (הערה 81) הוא מפנה לפירושו בבבא בתרא, אך אפשר ששם הוא מעתיק מדברי הרא"ש. כמו כן בהפנייה לבבא קמא שבסימן שמ"ב, ושוב בשנ"ח, יש לחשוש לכך כיון שנמצא כלשון זה גם ברא"ש. גם ברמיתו "כתיבתה" שבסימן שס"ג, ניתן ליחס לקיצור דברי הרא"ש במקביל: "הארכת לעיל", אלא שבמקום שאליו הוא מפנה, המחבר כתב באמת בקיצור את דברי הרא"ש שהאריך.

² בתרגום עברי, ירושלם תשמ"ה, עמ' ע"ו.

³ אולם, בקונטרס המפרש השלם (עמ' 111) רשם אותו כפירוש לתלמיד הרשב"א והרא"ש. וכן הוא הזיהוי בקטלוג שניאור זק"ש לספריית גינזבורג, מס' 86.

⁴ בקטלוג נויבאר מס' 446,2, מאוסף אופנהיים 99. הוא נספח לתוספות רא"ש בבא מציעא, הנכתב ביד אחרת. הפירוש לרי"ף נספח מעמוד 114 עד עמוד 193, ונחתם בשם הסופר, מנחם כהן. התוספות יצאו לאור על ידי ר"מ הרשור, ירושלם תשי"ט. שם כמבוא הזכיר את הנספח הזה.

⁵ גם כאן לא פירט הסופר שהפירוש הוא על הרי"ף. ראה לעיל בתחילת המבוא למפרשי הרי"ף, בעניין התעלמותם של הסופרים מההבחנה בין פירושי הרי"ף לבין פירושי התלמוד.

⁶ ראה רמ"י בלוי בהקדמתו לספר צרור הכסף לרחב"ש מטודלה, הערה 2.

מהקולופון אפשר ללמוד שהמחבר אכן הגיע (לטולידו) מטודלה, ואין זה שם משפחה בלבד (כמו: יום טוב אשכנזי). בימי המחבר היתה ספרד מחולקת לשתי ממלכות, שהיו גם שני מרחבי-תרחות נפרדים: קשטיליה וקטלוניה-אראגון. טודילה, מקום הולדתם של ר' יהודה הלוי ור' אברהם אבן עזרא, נמצאת על נהר האברו, שהוא הציר המרכזי של אראגון וקטלוניה. בתקופת המחבר, טודילה היתה שייכת למדינת אראגון, הנתונה לשלטון צרפתי. יתכן שהמסורת הרבנית של המקום היתה נתונה גם להשפעת רבני קטלוניה יותר מאשר להשפעת רבני קשטיליה. בחשובות הרשב"א רשומות 23 שאלות מטודילה. לעומת זאת, בתשובותיו של הרא"ש, שכיחן כרבה של קשטיליה, לא מוזכר כל קשר לקהילת טודלה. אולם בנו ר' יהודה, שהיה בן זמנו של החיבור שאנו עוסקים בו, השיב לשאלה אחת מטודלה (סי' פ"א).

בכל זאת, בין המקורות המובאים בספרו, אין סימנים לכך שלמחבר היתה השכלה תורנית מבית מדרשו של הרמב"ן ותלמידיו הקטלונים. נראה שכל תלמודו הוא מבית המדרש הקשטיליאני של הרא"ש. כפי שנראה בהמשך, הוא מביא מקורות נוספים מבית המדרש של טולידו, כמו רמ"ה ור' יונה גם כשאננם ברא"ש. כמו כן הוא לועז בערבית במקום שרש"י לועז בצרפתית. ערבית היתה שפת הלימוד בקשטיליה.⁷

⁷ ראה א' פריימן, הרא"ש וצאצאיו, תרגום עברי ירושלם תשמ"י, עמ' ל"ג. יש בכך להעיר על דבריו של רפאל ישפה, במאמרו "הרמב"ן והערבית", תרביץ נז, עמ' 90-91. שם הביא מדבריו של הלל מוורונה, שבבית מדרשו של ר' יונה ב"ספרד" למדו טקסטים פילוסופיים בערבית, ורצה להוכיח מכאן שב"ספרד" של הרמב"ן למדו בערבית. ואין מכך כל ראיה, שהרי יתכן שמדובר בישיבת ר' יונה בטולידו, הנמצא בהקשר תרבותי שונה לגמרי מבית מדרשו הפרובנסל-קטלני של הרמב"ן. ובמקומות רבים בפירוש תלמיד ר' יונה לרש"י הלכות ברכות, שכלל הנראה נתחבר בטולידו, לועז המחבר לערבית. ואין כאן מקום להאריך בעניין זה.